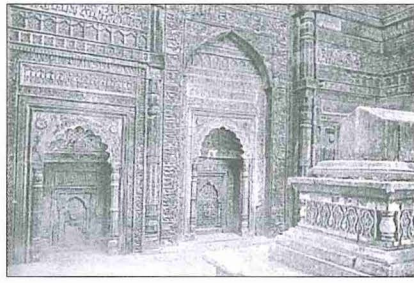

maya başladı. Bu sırada Moğollar'dan kaçan Celâleddin Hârizmşâh, Lahor'a gelerek İltutmış'tan kendisine uygun bir arazi vermesini istedi (619/1222). Ancak Celâleddin'in şöret ve nüfuzundan çekinen İltutmış diplomatik bir manevra ile bu isteği reddetti ve onu Kabâce'nin üzerine yönlendirerek tehlikeyi savuşturdu; Hârizmliler Kabâce'nin topraklarını yağmalayıp haraca bağladılar. Böylece kendi sınırları içinde daha güvenli bir ortama kavuşan İltutmış, 622'de (1225) Gıyâseddin Halacî'nin bağımsızlığını ilân ettiği Bengal üzerine sefere çıktı ve onu itaat altına aldı; ertesi yıl da Ranthambhor ve Mandor'u fethetti. Ardından rakibi Kabâce'yi ortadan kaldırmaya karar vererek onun üzerine yürüdü; kaçmaya çalışan Kabâce İndus nehrini geçerken boğularak öldü (625/1228). Kabâce'nin ölümünden sonra Aşağı Sind ve Deybül bölgesi hükümdarı Melik Sinâneddin Çeniser Delhi Sultanlığı'na tâbiyetini bildirdi.

626'da (1229) Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh bir heyet göndererek İltutmış'a hil'at, menşur ve "es-sultânü'l-muazzam nâsirü emiri'l-mü'minin" ve "yeminü halifetillâh" unvanlarını verdi; bu ise bir Hindistan hükümdarının Abbâsî halifesi tarafından Hindistan sultanı olarak tanındığının ilk işaretiydi. İltutmış da buna karşılık halifeye bağlılığını göstermek için üzerinde "nâsirü emiri'l-mü'minin" yazılı yeni bir gümüş para bastırdı. Ertesi yıl, İltutmış'ın Bengal'deki oğlu ve yardımcısı Nâsirüddin Mahmûd'un ölümüyle karışıklık baş gösterince İltutmış Bengal'e sefer yapmak zorunda kaldı ve sükûneti sağlayarak geri döndü. Daha sonra Kutbüddin Aybeg'in ölümüyle Hindûlar'ın tekrar ele geçirdiği Gevâliyâr'ı geri aldı (629/1231), arkasından da Mâlvâ'yı ve Bhilsa (Bilsan) Kalesi'ni zaptetti (632/1234). Fakat Mâlvâ zaferinden sonra Delhi'de bir kargaşa ile karşılaştı. Merkezleri olan Mûltan'dan Gurlular tarafından sürülen ve Delhi'ye gelip yerleşen İsmâîliler, bir cuma namazında onu öldürerek idareyi ele geçirmeye teşebbüs ettiler. İltutmış saldırıdan yara almadan kurtuldu ve suikastçıları yakalatıp öldürttü. Ayrıca kendisine yapılan bu suikasttan bütün İsmâîliler'i sorumlu tuttu ve İsmâîlîliği ortadan kaldırmak üzere bir sefer başlattı; ancak çok geçmeden hastalanarak Delhi'de öldü (Şâban 633/Nisan 1236).

Delhi Sultanlığı'na asıl devlet hüviyetini kazandıran ve kendini halifeye Hindistan sultanı olarak kabul ettiren İltutmış halifeleriyle kıyaslandığında en önemli hü-

İltutmış Türbesi'nin içinden bir görünüş – Delhi / Hindistan

kümdarlardan biriydi. İktâ sistemi onun döneminde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Meşâyih ve ulemâya büyük saygısı vardı. Buhara'dan gelen şair ve filozof Emîr Rûhânî, *Lübâbü'l-elbâb* ve *Cevâmi'u'l-hikâyât* adlı eserlerin müellifi Afî Hasan Nizâmî ve Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî gibi aydınları sarayında himaye etmiştir. Kitaba meraklı olan İltutmış'ın isteği üzerine *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in tamamını Farsça'ya çevrilmiştir. Delhi'de imar faaliyetlerinde bulunmuş, bu arada yapımına Kutbüddin Aybeg zamanında başlanan Kutub Minâr'ı tamamlamış ve Ecmîr'de büyük bir cami inşa ettirmiştir. Âdil, sâlih ve faziletli bir hükümdardı. Gündüz mazlumların şikâyetleriyle yakından ilgilendiği gibi gece de kendisini arayabilmeleri için sarayının kapısına bir zil taktırmıştı (İbn Battûta, III, 121). İltutmış, Bağdat'ta halifelerle çalışmış kabiliyetli vezir Fahrreddin İsmâîlî'den çok yararlandı ve ona Fahr-i Müdebber'in *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a* isimli tâlimnâmesine göre yönetimi yeniden düzenletti.

BİBLİYOGRAFYA :

Nesevî, *Stretü's-Sultân Celâleddin Mengübir-ti* (nşr. O. Houdas), Paris 1894, s. 90-92; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 439-452; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 121-122; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekerî*, Kalkûta 1869, s. 64-68; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Muntakhabu't-tawârikh* (trc. G. S. A. Ranking), Delhi 1986, bk. İndeks; E. Thomas, *The Chronicle of the Pathan Kings of Delhi*, London 1871, s. 49-52; H. N. Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, New Delhi 1936, s. 15-19; I. H. Qurashi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Lahore 1944; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1950, I, 278-281; P. Hardy, *Historians of Medieval India*, London 1960, s. 29-30; "İl-tutmış", *IA*, V/2, s. 975; A. S. Bazmee Ansari, "İltutmış", *IEP* (İng.), III, 1155-1156; Gulâm Resûl Mihr, "İl-tutmış", *İDMİ*, III, 72-79.

A. S. BAZMEE ANSARI

İLÜRİ

(الإلورى)

Âdem b. Abdillâh (Abdibâkî)
b. Habîbillâh b. Abdillâh el-İlürî
(1917-1992)

Nijeryalı eğitimci-yazar.

Dahomey'in (bugünkü Benin) Cugu (Djougou) şehri yakınındaki Vasa köyünde doğdu. Ailesi, Nijerya'nın Yoruba etnik grubunun yaşadığı güneybatı kesimindeki İlorin şehrinde geldiği için İlürî nisbesiyle tanındı. Önce memleketinde, daha sonra Nijerya'ya geçerek Lagos, İlorin ve İbadan'da eğitim gördü. 1946 yılında hac yapmak amacıyla Sudan ve Mısır üzerinden Mekke'ye gitti. Yolculuğu sırasında İhvân-ı Müslimîn'in kurucusu Hasan el-Bennâ ve diğer birçok âlimle görüştü; bir süre de Ezher Üniversitesi'nde derslere katıldı. Hac dönüşünde, Nijerya'da İngiliz sömürge idaresinin kurulmasının ardından müslümanların kültür merkezi haline gelen İlorin'de, bünyesinde Arapça ve İslâmî ilimler okutulan çok sayıda okulun barındığı Merkezül-ensârî'l-İslâmî adlı kurumda görev aldı.

1948 yılında ilk eseri *ed-Dînü'n-naşîha'yı* yayımlayan ve 1951'de ikinci defa Sudan, Mısır ve Suudi Arabistan gezisine çıkan İlürî, 1952'de geleneksel eğitim faaliyetlerini benimsemediği Merkezül-ensârî'l-İslâmî'yi bırakıp Abeokuta'ya gitti ve burada modern İslâmî eğitim vermek üzere adını Merkezül-ta'limî'l-Arabiyyi'l-İslâmî koyduğu kendi okulunu açtı. Eğitim faaliyetlerinde olduğu gibi yazmaya başladığı eserlerinde de Batı Afrikalı âlimlerin geleneksel çizgisinden ayrılarak Mısır ve diğer Arap ülkelerinde gelişen çağdaş fikirlere eğilim gösterdi; zamanla tarih, edebiyat, siyaset ve dinî konulardaki çalışmalarıyla Batı Afrika'da en fazla Arapça eser veren yazarlardan biri oldu. Osman b. Fûdî'yi örnek alan İlürî başlangıçta Mâlikî-Kâdirî iken sonraları Selefîye hareketinin tesirinde kaldı ve eserlerinde özellikle Muhammed b. Abdülvehhâb, İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'den alıntılar yaptı.

İlürî, Abeokuta'daki merkezini 1955'te Lagos'un kuzeyindeki Agege'ye taşıdı. Aynı zamanda cami olarak kullanılan merkez binasında cuma hutbelerini de kendisi okuyordu. Merkez bünyesinde bir de matbaa kurdu ve yazdığı eserlerin bazıları ile Yoruba müslümanlarının temininde güçlük çektikleri Arapça ders kitapla-

rını bastı. Merkezin etkisi kısa sürede diğer bölgelerde de hissedildi ve Arapça eğitim yapan okulların bir kısmı doğrudan yönetime dahil olurken bir kısmı da buradan geniş ölçüde istifade etmeye başladı. Bu merkez modern Arapça öğretiminin yaygınlaşmasına büyük katkı sağladı. 1973'te açılan el-Merkezü'l-İslâmiyyü'l-hayrî de daha ziyade, Arapça ve İslâmî bilgilerini kuvvetlendirip kendi okullarını kurmak isteyen yetişkinlere eğitim verdi. Arap ülkelerinden ve Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî'den yardım sağlayarak büyük bir eğitim ağı kuran İlüri'nin amacı din âlimi, eğitimci ve imam yetiştirmekti. Agege'deki merkeze bağlı okullardan mezun olanların birçoğu devlet kademelerinde görev aldı. Bu faaliyet İlüri'nin 1992'deki vefatından sonra da devam etmiştir; sadece İlorin'de 1997 yılında merkeze bağlı dokuz okul bulunuyordu. Son yıllarda Hevsâ etnik grubuna mensup bazı aileler de çocuklarını bu okullara göndermektedir.

Eğitim faaliyetleri dışında müslümanların diğer meseleleriyle de ilgilenen İlüri, 1960'ta Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî'nin Nijeryalı başkan yardımcısı Sarduna Ahmedu Bello ile birlikte çalıştı; ayrıca 1962 yılında Râbitatü'l-eimme ve'l-ulemâ'yı kurdu. 1970'li yıllarda kuzeydeki müslümanların siyasî ve dinî liderlerini, özellikle güneydeki din kardeşlerine karşı takındıkları tavır sebebiyle fazlaca tenkit eden bir tutum içine girdi. Eserlerinde Yoruba ve Hevsâ müslümanlarının geleneksel yaşayış tarzlarını da eleştiren İlüri'nin dinî bir hassasiyetle Arapça'ya fazla önem vermesi muhaliflerinin kendisine hücum etmesine yol açtı ve ikinci bir sömürgeci zihniyete sahip olmakla itham edildi.

Eserleri. 1. *ed-Dînü'n-naşiha* (Agege 1948, 1978; Beyrut 1966). Nijerya'daki İslâmî eğitim ve kurumları için gerekli görüldüğü reformların programını açıkladığı bir eserdir. 2. *el-İslâm fî Nijîryâ* ve *'Ogmân b. Fûdî* (Kahire 1369; Beyrut 1971, 1398/1978). Nijerya'da İslâm ve İslâmî eğitim tarihi konusundadır. Ülkeye Kâdirî tarikatını yayan Megilî'nin Kano sultanı için yazdığı kitapla birlikte Osman b. Fûdî'nin *Tenbîhü'l-iḥvân 'alâ ehli's-Sûdan*'ında yer alan bölgedeki sultanlara ait mektupları da ihtiva eder. 3. *Târîḥu'd-da'veti ilallâhi beyne'l-ems ve'l-yevm* (Beyrut 1967; Kahire 1979, 1988). Eserde ilâhî dinlerde tarih boyunca yapılan tebliğ faaliyetlerine geniş biçimde yer verildikten sonra günümüzde hıristiyanların yürüttüğü misyonerlik çalışmaları

karşısında müslümanların almaları gereken önlemler üzerinde durulur. 4. *Âşârü'l-felsefe ve't-taşavvuf ve'l-ilm fî mesîreti'd-da'veti'l-İslâmiyye* (Kahire 1402/1982). İlüri'nin verdiği konferansların metinlerinden oluşmuştur. 5. *Aşlü ḳabâ'ili'l-Yurûbâ* (Agege, ts.). Müellifin Samuel Johnson'un *History of Yorubas* adlı kitabını tenkit için kaleme aldığı eser *The Origin of Yorubas* adıyla İngilizce'ye de tercüme edilmiştir (Agege 1989).

İlüri'nin yayımlanmış eserlerinden bazıları da şunlardır: *A'mâlü merkezi't-talîmi'l-'Arabîyyi'l-İslâmî, Nijîryâ fî ṣîrîne 'âmen 1952-1972* (Agege 1952); *Takrîbü'l-luḡati'l-'Arabîyye li-ebnâ'i'l-İtrîkayyeti'l-Ġarbiyye* (Agege 1963-1972); *el-İslâm ve taḳâlidü'l-câhiliyye* (Agege 1964; Kahire 1397/1977); *Mûcezü târiḥi Nijîryâ* (Beyrut 1965); *Mişbâhu'd-dîrâseti'l-edebiyye fî'd-diyâri'n-Nijîryâ* (Agege 1967); *Dürûsü't-tevhîd ve'l-'aḳîde* (Agege 1969, 1973); *el-İslâm el-yevm ve ḡaden fî Nijîryâ* (Kahire 1405/1985); *Dürûsü's-seḳâfeti'l-İslâmiyye* (Agege, ts.); *Felsefetü't-tevhîd 'inde ehli'l-İslâm* (Agege 1973); *Uşûlü'l-mezâhibi'l-erba'a* (Agege, ts.); *el-İmâmü'l-Megilî ve âşâruhû fî'l-ḥükûmâti'l-İslâmiyye fî'l-ḳurûni'l-vüştâ fî Nijîryâ* (Kahire 1974); *Lemeḡâtü'l-bellûr fî meşâhiri'l-'ulemâ'i İlüri* (Kahire 1982); *Felsefetü'n-nübüvve ve'l-enbiyâ' fî ḳav'î'l-Ḳur'ân ve's-Sünne* (Kahire 1402/1983); *Nesîmü's-Şabâ fî aḥbâri'l-İslâm ve'l-'ulemâ' bi-bilâdi Yurûbâ* (Agege 1986; Kahire 1987); *Huḳûḳu'l-insân beyne edyânî's-semâ'i ve ḳavânîni'z-zamân* (Agege 1989); *Devrû't-taşavvuf ve's-şûfiyye ve's-Selefiyyetü'l-Mâlikîyyetü'l-Mışriyye ve'l-Maḡribiyye fî ḡarbi İfrîkiyye* (Agege 1410/1990). İlüri bunların dışında başka çalışmalar da yapmış ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Varakâ'tı* (Agege, ts.) gibi bazı eserleri de neşretmiştir (eserlerinin tamamı için bk. Hunwick v.dğr., s. 518-526).

BİBLİYOGRAFYA :

John O. Hunwick v.dğr., *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa*, Leiden 1995, II, 516-526; a.mlf., "Neo-Hanbalism in Southern Nigeria: The Reformist Ideas of al-Hâjj Adâm al-İlüri of Agege", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 1, Paris 1987, s. 18-26; S. Reichmuth, "Islamic Learning and its Interaction with Western Education in Ilorin, Nigeria", *Muslim Identity and Social Change in Sub-Saharan Africa* (ed. Louis Brenner), London 1993, s. 179-197; a.mlf., "A Regional Centre of Islamic Learning in Nigeria: Ilorin and Its Influence on Yoruba Islam", *Madrasa: La transmission du savoir dans le monde*

musulman (ed. N. Grandin – M. Gaborieau), Paris 1997, s. 229-245; a.mlf., "New Trends in Islamic Education in Nigeria: A Preliminary Account", *WI, XXIX* (1989), s. 41-60; a.mlf., "Islamische Bildung und Emanzipation der Muslime, Saih Âdam Al-İlüri, Nigeria, und seine Schriften", a.e., XXX (1990), s. 201-210; Abdur Rahman I. Dori, "Islamic Education in Nigeria: 11th Century-20th Century", *Muslim Education Quarterly*, II/2, Cambridge 1985, s. 68-81.

AHMET KAVAS

İLYÂ

(bk. İLYÂS).

İLYÂS

(إلياس)

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biri.

Kur'an'da iki defa İlyâs (el-En'âm 6/85; es-Sâffât 37/123), bir defa da İlyâsîn (es-Sâffât 37/130) şeklinde ismen zikredilmekte, mümin kullardan olduğu, kavminin taptığı Ba'l inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı belirtilmektedir. Arap dilcilerine göre İlyâs yabancı bir kelime olup (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, s. 13; Jeffery, s. 68) aslı İbrânîce Eliyah veya Eliyahu'dur. "Yahve tanrıdır" anlamına gelen bu ismin, onun asıl adı değil peygamberlik görevini simgeleyen bir lakap olabileceği de belirtilmektedir (*EJd.*, VI, 633). Arapça'da İlyâs şeklini alan Eliyahu, Yunanca'ya ve Latince'ye Elias olarak geçmiştir. Kelimenin Arapça'ya Hıristiyanlık kanalıyla girdiği ileri sürülmektedir (Jeffery, s. 68). Josef Horowitz, İlyâs'ın Yunanca'da Elias ve Eleias, Etiyopya dilinde El-yas, Süryânîce'de Eliya olduğunu, İslâm'a Habeş Hıristiyanlığı yoluyla geçtiğini belirtmektedir (*Koranische Untersuchungen*, s. 99).

Sînâ ve Sînîn gibi İlyâs ve İlyâsîn'in de aynı kelime olduğu ifade edilmektedir. Bir görüşe göre İlyâsîn ismi "âl" ve "yâsîn"-den oluşan bir tamlamadır. Ancak İlyâsîn isminin geçtiği Sâffât sûresinde zikredilen diğer peygamberlerin adlarının yanına "âl" takısının eklenmediği, dolayısıyla buradaki kelimenin "âl Yâsîn" olamayacağı ileri sürülmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 61-62). Diğer taraftan aslı İlyâs olan İlyâsîn'deki yâ ve "nûn" un, âyetlerin sonunun nazma uygun olması için getirilmiş olduğu belirtilmektedir (Mus-tafavî, I, 113-117).